

The World That Once Was

RABBI DOVID BORNSTAIN

SOCHATOCHOVER REBBE

February 19, 2019

Rabbi Efrem Goldberg

RABBI EFREM GOLDBERG

BOCA RATON SYNAGOGUE

REG@BRSONLINE.ORG

burning books was only metaphoric, those who read the letter and wished to interpret it more literally could have done so. Despite this fierce polemic, Bornstein was not known widely as a public leader. His reputation stood on his vast scholarship and legal authority. His book, *Eglei Tal*, devoted to the thirty-nine labors prohibited on the Sabbath, was printed in his lifetime, and two years after his death seven volumes of his responsa were published under the title *Avnei Nezer*.

Since Bornstein preferred his study to his court, his only son, Shmuel (1855–1926), managed his father's affairs and led the court in Sokhachev during his father's lifetime, eventually succeeding his father as rebbe. Trunk had this to say about Shmuel Bornstein:

Rabbi Shmuel ... was tall and broad of build, with a large fleshy Slavic nose. His appearance was nothing like that of a young scholar. His Gentile physique seems to have influenced his frame of mind. He was the most calm and relaxed person. The Kotzk sharpness rather than expressed in restlessness was revealed in his serenity and self-confidence. There was quite a bit of the Slavic tyrant about him and he managed himself and his household with vigor, even though many of his sons ... who were themselves of strong and stubborn demeanor, later pursued "non-Jewish culture" [*tarbut ra'ah*]. They joined the revolutionary workers' movement, the Zionist movement, and one even became a Yiddish author.¹⁷

Trunk, who knew both Avraham and Shmuel (as well as Shmuel's son, Moshe, who became a Yiddish author) because his uncle married one of Avraham's granddaughters, described the austere way weddings were conducted at the court in Sokhachev at the end of the nineteenth century:

The Sokhachev court tried as much as it could to establish in it a Kotzk-like way of life. ... In Sokhachev they also did not have much regard for the klezmer band. But, there is no choice, since a wedding can't take place without a klezmer band. However, in this instance, the klezmer band members would feel displeased. The Hasidim would push and shove them around, and when they would just begin to play, R. Shmuel would call out: "Done!"—in other words, the obligation has been fulfilled—and R. Avremele would begin to discuss some matter of Torah with one of those present. The *badhen* [the jester who served as master of ceremonies]—who was invited to all Sokhachev weddings as a requisite evil—would just open his mouth and the Hasidim would immediately drown him out with their own racket. For R. Avremele, this kind of joking belittled the Torah, and R. Shmuel would immediately declare: "Enough!" and the rhymes would remain stuck in the poor *badhen's* throat. Meanwhile he would be shoved out of his seat and trampled by the Hasidim who galloped up to the table to hear R. Avremele's sermons.¹⁸

From this account of a wedding, much can be gleaned about the ethos of Sokhachev, which considered itself a continuation of Kotzk and thus showed contempt for gaiety or anything other than learning.

¹⁷ Trunk, *Poyhn*, vol. 2, 300–301.

¹⁸ *Ibid.*, vol. 2, 305.

Hasidim: A NEW HISTORY

כנים. נשקפה סכנה חמורה, שמרבית היהודים לא יעמדו בנסיון, ח"ו, וכשלו באכילת נבילות וטריפות. בינתיים נשמע הקול, כי שלטון הקהילה העברית הגדולה בברלין חושב מחשבות להנהיג במוסדות של הקהילה: בית החולים, בתי מושב זקנים, ועוד, אכילת בשר נבלה וטריפה הנקנה באיטליזים של נכרים. שלטון הקהילה, שאף-על-פי שהורכב ברובו הגדול מאנשים ליברליים, נזחר תמיד בנוגע למוסדות הקהילה הרשמיים בענייני כשרות עפ"י חוקי השו"ע והיה סר למשמעתם ולהשגחתם של הרבנים החרדים – טען, שבשעת גזירה קשה זו הם אנוסים בעל כרחם להתיר אכילת נבילות וטריפות משום פיקוח נפש של החולים והזקנים, שע"פ פקודת הרופאים אי אפשר להם להתקיים בלא אכילת בשר. שמועה זו פגעה בנפשנו. בצר לנו גמרנו להימלך עם גדולי ליטא ופולין אם יש להתיר בשעת סכנה זו את החימום כפי דרישת הממשלה הרשעה.

ר' יעקב
יאאוו
W Einbelf
ק"ק

„עוד במאריינבד ניתנה לי פעמים רבות ההזדמנות לדון עם רבנים שונים מהונגריא ומפולין על בעיות השחיטה, שעמדו על הפרק אצל יהדות שומרת המצוות שבגרמניה. כל הרבנים, וביניהם בעלי-שם כהרבי מסוכאטשוב, ר' דוד בורנשטיין והרב הראשי רבי חנוך-צבי לוי מברדין (גיסו של הרבי מגור), היו בדעה אחת והוכיחו הבנה עמוקה לגבי שעת המצוקה שנוצרה בגרמניה, ותפשו אותה כשעת מצוקה לגבי היהדות כולה. האם יהדות זו, אשר כתבי הקודש שלה, הם המה ראשונים לבשורת האידיאה של ההומאניות לאנושות כולה, אשר אידיאה זו חדורה בכל מצוותיה, ואשר במשך אלף שנות תולדותיה שמרה על מוסד השחיטה הכשרה על טהרתה, למרות כל הקרבנות שנדרשו ממנה במחירה; האם על יהדות זו כיום, בלחץ מושג הומאניות שסולף, להוציא את הישן, את מסורת הדורות הרבים, מפני החדש, החדשני, אשר עדיין לא נקבע כלל אם אין הוא עומד בניגוד לדיני השחיטה? הלחץ שהופעל זיכא את רוח הרבנים עוד יותר בהיותם משוכנעים בכל הכרתם ששחיטה לפי שיטת המסורת לא זו בלבד שאין היא נוגדת את רוח ההומאניות, אלא אדרבא, היא נאמנה לה פי-כמה יותר מאשר השיטות החדשות, עד כדי כך שהריפורמה שהונהגה היא בעיניהם כגזירת שמד והעברה על הדת בכפייה. ואף על פי כן, מתוך רגש אחריות עמוקה, נודעזעה נפשם של הרבנים מן העובדה, שדלת העם הרוצה לשמור על תכשרות תהיה נאלצת לוותר בכלל על מאכלי-בשר, ועל כן ניאותו הרבנים בכלל לדון בבעייה זו ולעיין באפשרויות.

„הרב לוי, רבה הראשי של ברדין, אמר לי עוד במאריינבד, שבעייה כזאת הנוגעת עמוק באורח החיים היומיומיים של היהודים באשר הם שם, מן החכר שתשמע עליה חוות דעת מפי רבנים גדולי-תורה מכל התפוצות, ואף העלה באזני מספר שמות של רבנים, שלדעתו מן הראוי שאמנה אליהם בשאלה. אם בכתב אם במגע אישי.

למלכים אינו חלל בדרך סוד כלימ'ר מארץ ישראל למלכים חלל משאר ארצות מומר עב"ל מהנבל דרך למלכים הוא דאבס' טורס ללאח מארץ ישראל חלל ללאח מארץ ישראל ללאח ארצות חו"ל מדאורייתא שרי ואין לומר דאף דגם לשאר ארצות חו"ל אסור סייט לגור שם חלל לסחורס שרי חלל למלכים גם לסחורס אסור דהא מפורש בסיפרי דלסחורס גם לארץ מלכים שרי וכמ"ס במ"ג שם וכ"כ סריט"א ליומא על ד' ל"ח ע"א וכן פסק הרמב"ם בפ"ה מהל' מלכים ע"ש חלל ודאי מדאורייתא שרי ללאח מארץ ישראל ללאח ארצות מואס לארץ לגור שם מון פלמלים ובגוף ישיבס בלאך ישראל בזמן סוד כהנ סר'ב מעסס אכרסס במיוד ס"י מ"ג ד"ה ובסוית' דמדנרי סר'ב סמב"ס זמ"ח ס"י לק"ס מהנבל דס"ל דהוא מדאורייתא ובדעס הרמב"ן בהסגנוחיו לספר סמלוס למנוס שכח ס"י ד' ובפ"י על סחורס בפדשח מסעי וסרש"ן סוכר סרקוע ס"י רכ"ו וסרש"ש זנו ס"י ח' וסר'ב ספר סמדדים ס"י פ"ו אך מדסשמיס זה הרמב"ם גראס דס"ל דהיא מדבנן כמ"ס סרש"ש וכן כהנ סר'ב מוכרין נחמיסס כמ"ס זכנסס סרדולס יו"ד ס"י דל"ס סוכוס ססור לוח ל"ג:

AVNER NEZER (11) אבנר נזר (יו"ד: ז: אר"ז) נסר

ה) ואמנם עפ"ס הרמב"ם ג"ל דהנה במלכות לגי כהנ הרמב"ן שלדעתו ימנה עשיית ארון וכפורה מנוס בפ"ס והמגלת אהרן כהנ מפני שארון נגנו ולטעמיד לבוא יתגלה ולעולם לא יערך לעשות אחר. ואין דבריו נכונים בעיני שהרי הרמב"ם מנה מלכות החרס סחרימס דו' אומות ול"ח דלא סחי' כל נשמה. וכנה דאף שכבר אכר זכרס סחי'ב נוהגת לדורות משוס שאלו הי' בעולם היינו מלווין להחרימס. וכ"ס שמשפס זה ימנה עשיית ארון וכפורה משוס שאלו הי' נאכר היינו מלווין לעשות אחר:

אך התיירן הכנון מ"ש זכ"ס מעיין סחכמה ס"י ע"ד משוס שעיקר הכלית ביהמ"ק ללורך ארון וכפורה כדכתי'ב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכס. וכבר אחרו מעולם לא ירדה שכונה למטה מעשרה ספחים. ולסכס זה ארון חשעה וכפורה עפס וכתי'ב ונושדתי לך ונו'. ועוד הביא פסוקים מדבריי קבלה המורים סחכליה ביהמ"ק ללורך ארון וכפורה ע"כ אין למוטס לשהי מלוות. ומנה ביהמ"ק שהיא מלוה לעלמה והוא ללורך ארון וכפורה ע"ש דבריו כי נעמו. וזה פלמו ג"ל הטעם בזנין ישיבת איי דמלוות החרס סחרימס היא כדי שאלחנו נשב בלאך שהרי יהושע שלח פרנחסוסיין מי שרואס לפנות יפנה הגרנשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום ע"כ לא נמנה החרס סחרימס וישיבת איי לסחים. ומנה רק מלוות החרס סחרימס. והרמב"ן לעמ"י שמה עשיית ארון וכפורה נהגס סכמנין סשכח הרמב"ם לא מנה. היינו דלא ברירא לי' אולי הוא בכלל משכן ע"כ מנה גם ישיבת איי וזה פשוט:

MAGEN AVRAHAM (12) מגן אברהם (אורח ס"י רמח"א: 16)

ו. (כ"ס): : פו וסעולס לא"י . ודוק' ע"ד לכתייבס ו"א אפי' ס"מ לסחור' כיון דאפי' מסלך ד"א בא"י מנוס היא : (כ"ס):

ז) העושה מזה שאין סמך כלל מהרמב"ם לומר שאינו נוהג בזה"ז והדבר ברור שנוהג בזה"ז וימה שהקשה המגלת אהרן דאי"כ למה העולה מבבל לא"י עובר בעשה מדכתי'ב צבלה יוצאו ושמה יהי' ונו' הלא אין כביא רשאי לחדש דבר חשעה. ג"ל ליישב לפמ"ס בחשו' מהרש"ש דהמלוה היא הישיבה והעלי' הוא רק סכנה אל המלוה. והנשבע שלא יעלה לא"י לא חשיב נשבע לבטל את המלוה ע"ש. וע"כ כשהנביא אחר שלא יעלה מבבל אין זה נגד מלוות החרה כי אין העלי' מלוה כלל ואל האיסור שלא לעלות:

אשר מצות ישוב ארץ-ישראל שנצטוינו בתורתנו הקדושה איננה דבר התלוי בזמן, רק בהיכולת והאפשרות. ולכן גם עתה צריכים להשתמש בהאפשרות של עכשיו ולעבוד בכל עוז, כי בריבוי העולים החרדים לא"י התגדל השפעתם שמה וזה יגרום שמירת קדושת הארץ...

(הרא"מ אלתר, אדמו"ר מגור, מתוך מכתבו
מיום ד' אייר תרפ"א)^{אוצר החכמה}

עכשיו הזמן המיוחד לעסוק במצוה זו [ה"ח 1234 567]

...כבוד קדושת אבי מורי וצ"ל היה קורא כל ימי חייו לעבודת ארץ-ישראל — גם כבוד קדושת זקני אדמו"ר מורה הלכה בשו"ת «אבני נזר», כי מצות ישוב ארץ-ישראל נוהגת גם בזמן הזה. היהודי הקדוש היה אומר: הלא כל אחד מישראל חייב לקיים את כל המצוות שבתורה רמ"ח עשה ושס"ה לא-תעשה, אולם לכל אחד יש מצות-עשה וכן מצות לא-תעשה אחת המיוחדות לו מבריאיתו, למענה בא לעולם, כמו שמצינו בגמרא (שבת קי"ח ע' ב') «אביך במאי זהיר טפי», אולם כיצד אנו יודעים איזו היא המצוה המיוחדת לכל אדם? — אותה שיש לו לאדם תשוקה יתירה אליה הוא נכסף, היא-היא מצוותו, היא שייכת לו, וגם לא-תעשה שיש לו תשוקה, חלילה, צריך שמירה יתירה הימנה, שלא יכשל חלילה בה. תפקדו בעולם הזה. לפיכך כשאנו רואים, שהתשוקה לארצנו הקדושה נתגלתה ונתרבתה, השאיפה הכבירה אצל אנשים חרדים דורשי ה' ודואגי מצוותיו נתעוררה, וכל ישראל נכספים לעלות ארצה הקדושה — סימן הוא שעכשיו הזמן המיוחד לעסוק במצוה זו של ישוב ארץ-ישראל.

אך יסוד ואבן-פינה לישוב ארץ-ישראל היא שמירת התורה והמצוה, וגם לאחר ארבע לשונות של גאולה «והוצאתי, והצלתי, וגאלתי ולקחתי» היה התנאי «וידעתם כי אני ה' אלקיכם». (שמות ו' ז') ואחר-כך «והבאתי» כמבואר ב«אור החיים», כי אם פוגם שם חלילה במצות עז יותר גרוע. ועכשיו שנקבצו כולם לשם המצוה הגדולה למען חיוק הדת והתורה לישוב ארץ-ישראל, בעת שהציבור עושה מצוה, שייכת לכם הברכה «ואגודתו על ארץ יסדה» (עמוס ט' ו') כשהאגודה תהיה מבוססת על בנין הארץ בסיס חזק ונכון — תצליח, כי רק אז כשנבסס עבודתנו על עבודת ארץ-ישראל נגיע להנחת יסוד קיים וכביר.

הרבי ר' דוד בורנשטיין מסוכטשוב,
מדברי-ברכה בפתיחת הועידה הרביעית
של אגודת ישראל בפולין, תרצ"ד

1934

★

④

עז

רבי דוד ניהל את הרבנות ברמה ואף הקים בעיר ישיבה שלמדו בנוסח הלימוד של הרבי מסוכאטשוב.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה והבריחה הסטיכית של יהודים מעיירות פולין, עבר גם רבי דוד ללודז' ומשנסתיימה המלחמה שוב לא חזר לעיר. קהילות נכבדות הציעו לו את כס הרבנות ובתוכם בנדין.

הרב אהרנסון שכתב על הרבי ב"הרבי מקאצק וששים גבורים" אומר על דרכו כאדמו"ר "היה מאד מתון בדיבורו ובמעשיו, צעד במתינות ודיבר בניחותא. הכל היה מדוד ושקול, נוח לבריות, התחשב בדעת הזולת, קיבל כל אדם בסבר פנים יפות והצטיין במידת אהבת ישראל. תפילתו היתה גם היא בנחת ובמתינות, בקול נפשי, מלה במלה, וכל מלה מדוקדקת מאד, שקולה, מזודה, יוצאת מעומק לב רגיש וטהור, בנעימה מיוחדת, חודרת בנועם זיוה והדרה לתוך תוכם של לב הציבור".

יחסו לארץ ישראל היה חיובי ואפילו נלהב. הוא ניסה לרכוש אדמות בארץ ישראל ואף ביקר בארץ פעמיים! הביקור הראשון היה בשנת תרפ"ד - גם הוא לשם הקמת ישוב חסידי בארץ. בביקור זה הוא נפגש עם מרן הגרא"י הכהן קוק.

כדרך צדיקי פולין, לא נשא רבי דוד בת אדמו"רים, אלא בת חסיד - רבי דוד וינגוט מזדונסקוולה, שקראו לה פעם "ירושלים של פולין". גם לאחר נישואיו היה רבי דוד קשור בקשר אמיץ עם הסבא.

נביא את מכתבו של רבי דוד שכתב לבנו של הגרא"י הכהן קוק, לאחר הסתלקותו: *

הלב נדהם ונדחף לקול השמועה, כי גברו אראלים ונשכה ארון הקודש, מרא דארעא דישראל, גאון ישראל והדרו. אוי לספינה שאבדה קברניטה, כי לדאבוננו ארץ-ישראל היא כספינה המטורפת בים הדעות השונות, והוא ז"ל היה הקברניט המאחד, שהיה ברוחו פי שנים להלוך נגד רוחו של כל אחד ואחד, וממש אבדה הארץ את מנהיגה, הרב הראשי. אך בזאת נחמתנו, כי גדולים צדיקים במיתתם, וגודל אהבתו אהבת ישראל וחבתו חבת-הקודש לארץ-ישראל, תשפיע מגן-עדנו על אחינו בני-ישראל, להתאחד בלב אחד לאבינו שבשמים...

בועידה הארצית הרביעית של אגודת ישראל בפולין, בכ' טבת תרצ"ד הוא אמר - והדברים מרגשים: "ברכנוכם מבית ה'" - זו ארץ ישראל, כי שם ציוה ה' את הברכה חיים עד העולם, משם תבוא תחיית ישראל עד עולם - עד עולם - עד ימות המשיח.

כשהאגודה תהיה מבוססת על בנין הארץ, בסיס חזק ונכון, תצליח, כי רק אז שנבסס עבודתנו על עבודת ארץ ישראל נגיע להנחת יסוד קיים וכביר".

בשלהי החורף של תרצ"ה חזר רבי דוד וביקר בארץ, בלווית הגאון מקוזיגלוב והיה בארץ כחודשיים. בהכנס הגרמנים הארורים לפולין, היה רבי דוד מראשוני הנפגעים.

נביא את מכתבו של רבי דוד מסוכאטשוב לחסידים בארץ, עם הקמת השטיבל של חסידי סוכאטשוב בתל אביב והנלחם על קיומו בתל אביב.

1935

ב"ה יום ג' בהעלותך, תרצ"ה לפ"ק, קאלומנא.

ישלח ד' עזרתכם מקודש ומציון יסעדכם כבוד אהובי וחביביי אנ"ש היקרים נגידים וחסידים, ד' עליהם יחיו תושבי אה"ק בתל-אביב.

לשמחת לבבי הגיעני תה"ל קול מבשר, מכתב מאהובנו החסיד ר' משה ב"ר אלעזר נ"י כי בעזה"ת שכרתם בית תפלה מכובדה ומפוארה. יתן ה' שיהיה גדול כבוד הבית הזה, ויהיה מקום שמגדלין בו תורה, ומגדלין בו תפלה מתוך פרנסה טובה ואושר ועושר ואורך ימים, לשבת על האדמה אדמת קודש, ונזכה במהרה כולנו יחד בתוכה להתאחד.

ואעיר לבכם בזה, כי עיקר בית התפילה הוא להתאחד ולהעשות אגודה אחת, אותם אנשים שמהם עוסקים בתורה בשקידה, ומהם בעלי מצוות במרץ, ומהם בעלי מסחר ובעלי מלאכה - שיבואו ויתאגדו אלו עם אלו, כבגמ' סוכה ומ"ד פ' אמור, בענין ד' מינים שבלולב. ואיש את אחיו יעזורו זה לזה בתורה, וזה לזה בתפילה, וזה לזה בגמילות חסדים. ולרעהו יאמר חזק בעד תורתנו ועמינו וערי אלקינו. ומזה נעשה מנורה שלימה, כדברי הספורנו תחילת בהעלותך. כל השבעה יאירו וישפיעו אור עליון לישראל, שיוורו היות אור הימינים ואור השמאלים מכוון ופונה אל אור הקנה האמצעי, שהוא עיקר המנורה ושכן ראוי שיהיה כוונת המיימינים העוסקים בחיי העולם, והשמאלים העוסקים בחיי שעה העוזרים למיימינים, כמאמרם ז"ל: אלמלי עלייא לא מתקיימא אתכלייא. ותהיה כוונתם להפיק רצון האל יתב', באופן שיושג מכווננו בין כולם. וירוממו את שמו יחדיו כאשר קבלו עליהם באמרם כל אשר דיבר ה' נעשה. בין כולנו נשלים כוונתנו. ודברים אלו הם קלורין לעיניים. וזהו עיקר אהבת ישראל שידע כל אחד שיש לו השלמה מצד הכלל, אפי' הגדול מהקטן ממנו. וזהו הדלקת המנורה, שהיה אהרן המדליק כל ימיו כמ"ש הרמב"ן ז"ל, כי הוא היה האוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, המאחד את כל ישראל כה"ג אחד. וזהו עיקר בארץ ישראל, שנא': ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ששם עיקר מקום התורה והמצוות, אין תורה כתורת א", והרבה מצוות התלויות בארץ. ושם מקום המעשה לעבדה ולשמרה, ומזה הכל נעשה הגמוניא אחת, גוי אחד בארץ, ואז היא מנורה שלימה, ואור חדש על ציון יאיר ונזכה כולנו יחד במהרה לאורו.

כתקוות אוהבכם המעתיר בעד שלומכם וטובתכם, הדו"ש מרחוק בלב קרוב, כי זכרוכם חקוק במורשי לבבי כל הימים, ומצפה לישועה ולגאולה קרובה, להתראות יחד בכלל כל ישראל".

THE VARSAW GHETTO DIARIES
DR. HILLEL SEIDMAN

JANUARY 1943

Tuesday, January 5, 1943

Orphaned Sefarim

Like hungry and exhausted travelers braving the snow and freezing cold, we creep past abandoned apartment blocks and courtyards searching for *sefarim* from a lost civilization to transfer to the *Judenrat* archives. We enter the second story of 28 Muranowska Street where we have been told there are many *sefarim*. Indeed, large bookcases are filled to overflowing with sacred literature. I open a *Gemara* at random and read "*Shaiyach l'Rabi Yosef Albinger* — Belonging to R. Yosef Albinger." The next *sefer* has the same inscription, and I recall this is where Kehillah committee member Albinger lived.

In fact during the War, the Sochatchover Rebbe, R. Dovid Bornstein, *zt"l*, secretly stayed here, too. His grandson Nosson Bahariah, a talented young man, managed to conceal him throughout the terror, and the Rebbe merited to survive the most difficult stages of the deportations. The Rebbe died from natural causes and received a proper Jewish burial (in the Ghetto this was known as a "luxury death"). I actually took part in the Sochatchover Rebbe's *levaya*, but only a small crowd was present.

Now I find a scroll is full of Chasidish rabbinical *responsa*. Nothing has already been written. Only the *sefer* on other interests, too. *Hatzefira, Hamagid*, etc. to the archives.

We cross over to Shass Shul at number 10 — how much Torah! Sardinar Shtiebl at number 10 — *durim, machzorim*, etc.

One imagines how much absorbed decades of *talmidim* uttered here! How much to be filled with *minyana* Jews now! Can I still find them?

After this sober walk down the Street where HaRav lived as "Reb Avrumele Sochatchover Rebbe *banim*. I recollect his *chochma* of spirituality. He walked with an ethereal light in his teaching *talmidim*; in worldly affairs, he was not a *chacham*.

I remember when he said, "Don," once attempted to

sanctuary of Eretz Yisrael, from bitter darkness to scintillating light. It became the central topic of conversation in the evenings; everybody desperately wanted to believe. Their innate optimism dispelled all thought of danger.

The *Judenrat* prepared forms to be completed by potential emigrants detailing the degree of kinship and the land registry particulars of real estate they owned in Eretz Yisrael. Thousands of Jews lined up at their offices at 26–28 Grzybowska Street, the line stretching all the way back to Ciepla Street. Those desperate enough employed personal recommendations or money to avoid the long lines. Many wanted to know how close a kinship was needed: A cousin? An uncle? A step brother? A brother-in-law? The *Judenrat's* Legal Subcommittee dealing with the registration judged all queries leniently. They were broad-minded — any relation was sufficient to be registered. The paper mountain grew: forms upon filled forms and long lists of those hoping to emigrate to Palestine.

Officially, according to the German instructions, everyone had to turn up personally to register. Yet there remained in the Ghetto a number of Chasidic Rebbes and prominent *rabbanim* who were too apprehensive to appear outside in the street. With their distinctive Chasidic attire, they were an obvious target and in greater danger from the Nazis than anyone else. After a personal request from the Sochatchover Rebbe, R. Dovid Bornstein, I undertook to overcome their predicament. Accompanied by two of the *Judenrat* officials in charge of the register, Asher Frankel and Mrs. Movshovitz, we visited all the prominent rabbinical personages at home.

I remember when we met the Stoliner Rebbe, R. Perlow (at 7–9 Muranowska Street), how grateful he was; he just could not imagine how else he would have registered. We also visited the

Sochatchover Rebbe, the R Chasid, the well-known (Nowolipie Street), Rav Me Rebbe, the Kozmirer Rebbe (Street), Rebbe Moshe Bet Gur, the famous *rosh yeshiva* (Elektornalna Street), and law, R. Moshe Leib Inglen vosk Kehillah. In all we v Rebbes in Warsaw, and eve words of encouragement r

The registration proo for further developments Ghetto, both good and ba Palestinian documents (no mentation — British entry sas) were suddenly picke rectly to Lisbon en route postcard has already been ever others report that re towns: Cracow, Lemberg. a number of Jews who h summarily shot. Both hop conflicting reports.

Soon I was approache ously hesitated to register (estine) now wanted to join did not want to miss wha who had registered now re tance in removing their na and those forms and list

definitely meant extermination.⁸² Hillel Seidman, an Agudath Israel activist and a member of the archive, wrote about this event in his memoirs:

I had a visitor today. A “guest” enters my office—torn and bedraggled, weak and exhausted, and there is a strange wild look in his eyes. I remember him from some time ago: he is Yaakov Rabinowitz, the Parczewer Rebbe’s son... about twenty-five years old ... hadn’t I heard that he had been deported? ... where had he been until now?

He looks at me strangely for a long time without answering. Suddenly he blurts out, “From *there*....” ... I ask him ... “From Treblinka?”

“Yes!”

Seidman describes their extreme caution during the conversation and the details of his visitor’s account—the way the Jews were stuffed into railroad cars, the terrible thirst, the crowding and the children’s crying, their arrival at Treblinka, the order to undress.⁸³

As mentioned above, one of the fugitives from Treblinka reached Rabbi Meisel’s home in Warsaw, and his testimony was written down by Yitzhak Katznelson.

Other reports arrived from Lublin. It was probably in the home of the Sochaczewer Rebbe (mentioned above) in the Warsaw ghetto that two important refugees from Lublin—Rabbi Yosef Koenigsberg, one of the directors of the Chachmei Lublin yeshiva, and Dr. Plonsker—delivered their testimony describing the deportation from Lublin and the Majdanek death camp.⁸⁴ One of the escapees from Treblinka also went to the Sochaczewer Rebbe’s home, after which leading rabbis from Warsaw and refugee rabbis, including Rabbi Menachem Ziemba, Rabbi Simcha Treistman, Rabbi Yehuda Leib Orlean, and Rabbi Yitzhak Hirsch Eidelberg, met in Rabbi Shimshon Stockhammer’s home on Muranowska Street to hear the news. Although not

⁸² In the wake of his report, the Bund sent Zalman Friedrich as an emissary to the Treblinka region; Friedrich verified Ringelblum’s account. Ringelblum’s report was printed in the Bund’s underground newspaper. See Ringelblum, *Notes*, 320–321. This information, disseminated in the ghetto, may have altered attitudes toward the transports among some of the Jews, especially the religious ones. Following the publication of the information, pressure to register for employment in the Warsaw ghetto workshops became quite heavy, in the hope that the workers would survive.

⁸³ Seidman, *Warsaw Ghetto Diaries*, 100–107. The escapee’s brother, Rabbi Baruch Rabinowicz, Rebbe of Munkács, described the impact of the information that his brother had brought from Treblinka. See Rabinowicz, *Binat Nevonim*, 8.

⁸⁴ Feingold, *Be-Gei Tsalma*, 1:181–182, 2:259. I could not find any additional information on this incident.

everyone present believed the fugitives,⁸⁵ some did and urged people to hide the children. At the start of the big *Aktion* in Warsaw, for example, when the ghetto was enveloped by uncertainty, Rabbi Kalonymos Kalmish Shapira of Piaseczno told his followers to get their daughters out of the ghetto because the transports meant death.⁸⁶ The Rebbe of Pilce gave similar instructions in the Czestochowa ghetto.⁸⁷

The documentation that we are discussing has to do with Polish rabbis in early 1942, when the Final Solution was first being implemented in Poland. We have to at least mention that information was also conveyed by Slovakian rabbis, especially Rabbi Michael Dov Weissmandl of the Working Group, who systematically collected reports and testimony, informed Slovakian and Hungarian Jewry and the free world of the murders, the death trains, and the camps, and publicized the testimony of escapees from Auschwitz in what is known as the "Auschwitz Protocols."⁸⁸

⁸⁵ Ibid., 2:326, 418.

⁸⁶ See, for example, the testimony of Aviva Karwasser Sedan. On the third day of the deportations, her father returned from evening prayers looking downcast. The Rebbe had advised him to get his daughters out of the ghetto. The girls' father told them how to behave: "All your lives you girls have been faithful to the Torah and its precepts. From this moment on, you are exempt. In the name of Heaven you are commanded to do just one thing: save your lives" (Karwasser Sedan, *Lihyot al Kav ha-Kets*, 33).

⁸⁷ See above and n. 60.

⁸⁸ Weissmandl, *Min ha-Metsar*, 229–252; Fuchs, *Unheeded Cry*, 136–138; Kulka, "Hamesh Berihot"; *Encyclopedia of the Holocaust*, s.v. "Auschwitz Protocols"; Rothkirchen, "Kishrei ha-Mahteret." The following is a brief summary of Rabbi Weissmandl's efforts to communicate the information: Beginning with the first deportations from Slovakia in the winter of 1942, he tried to obtain information about the deportees and continued gathering information about Polish Jewry. After the surprise occupation of Hungary on March 19, 1944, he was the first to send letters to the Jews of Budapest (in addition to the official letters that he sent to them via Wisliceny about a new version of the Europa Plan to save Hungarian Jewry), informing them that the Jews were being murdered and that they were in danger. When the transports of Jews from Carpatho-Rus and provincial Hungarian towns to Auschwitz began, Rabbi Weissmandl sent hundreds of leaflets, which he had duplicated in the Nitra yeshiva, sounding the alarm: "They should hide, rebel, and flee, but should not enter the ghetto, because from there they will be sent for extermination." Few of these leaflets reached their destination (Rothkirchen, "Kishrei ha-Mahteret"). Rabbi Weissmandl established a network of "pipelines under the ground of hell" that transmitted the first information to the world about the mass murder in Poland and the true destination of the deportations. The alarm heard worldwide in April 1944 was based on the testimony of Walter Rosenberg (Rudolf Vrba) and Alfred Wetzler, who had escaped from Auschwitz in order to tell the world the truth about the place. They reached Slovakia and met with the Working Group, in which Rabbi Weissmandl was the animating spirit. There they delivered their testimony, known as the "Auschwitz Protocols." Rabbi Weissmandl sent the protocols to the free world, along with a request that the Allies bomb the crematoria in

welfare of the deportees¹⁶⁰ and engaged in relief activities. He, too, was under Hendel's protection in Schulz's workshop. In early 1943, he was sent to a labor camp in Będzin, where he perished. His writings, discovered after the war, were published in the book *Sacred Fire*; they constitute some of the last hasidic thinking from Poland preserved in writing and are moving testimony of how the hasidic leadership coped with daily life during the Holocaust.¹⁶¹

The Rebbe of Ostrowiec, Rabbi Yechezkel Halstock, was in the Ostrowiec ghetto, where he kept his beard despite the danger. His home was a center for hasidim. On Shabbat he would conduct a clandestine *tish* and speak on Torah topics. Because those around him feared for his life, he moved to the Sandomierz ghetto. The Jews there, who considered him a righteous man and a saint, protected him so that he could spend his time in Torah study and prayer. The Rebbe turned down an opportunity to hide under the bishop's protection, insisting that he could not abandon his community to save himself.¹⁶² When the Gestapo demanded that the Judenrat hand him over or they would take revenge on the Jews of the ghetto, he came out of hiding so as not to endanger the lives of thirty thousand Jews. "It is better that I be the community's sacrifice than the other way around," he said.¹⁶³

 Rabbi David Bornstein of Sochaczew had inherited the position of rebbe in 1926. His court was based in Łódź, where he founded a yeshiva. The Rebbe was known for his love for Eretz Israel, which he visited four times. At the Agudath Israel conference in Poland in 1934, he gave an impassioned speech in favor of settling Eretz Israel "because from Eretz Israel will come the revival of Israel, to last until the Messianic era." When Łódź was occupied, he was severely abused. He was then moved to Warsaw, where his home became a center for Torah scholars in the ghetto, as described by Hillel Seidman in a letter to Eliyahu Mazor, one of the leaders of the Warsaw Jewish community who had left Poland at the start of the war:

His house was full from end to end every time. Many people, including rabbis and activists, came to ask advice and hear encouragement. He was

¹⁶⁰ A copy is in the Ringelblum Archive, Yad Vashem, M10 AR2/281.

¹⁶¹ On the Piaseczner rebbe, see chap. 11, "The Teachings of the Piaseczner Rebbe in the Warsaw Ghetto."

¹⁶² Eliezer Langer, testimony, in Yashev, *Apt*, 231. The witness, a native of Apta (Opatów), had also found temporary shelter in the Sandomierz ghetto together with his family, and his father was the one who conducted the negotiations with the bishop.

¹⁶³ Aharon Frankenthal, testimony, in Palmon, "Ha-Admor Rabbi Yechezkel," 114. See also Frankenthal, "Ha-Tsaddik mi-Ostrovtsa," 8-9; Lewin, *Eleh Ezkerah*, vol. 4 et passim.

busy day and night with Torah and service [of God] and a source of encouragement. The groups of Torah students in the ghetto were led by his hasidim, Rabbi Avrehmele Weinberg and Rabbi Aryeh Frumkin of Miedległowy, were under his spiritual influence.... Thus a few hundred students from the Shem Mi-Shmuel yeshivas studied Torah. There were two such yeshivas in the Nalewki region and one in the Grzybów region [probably named for the Avraham yeshivas, named for the author of *Aunei Nezer*].¹⁶⁴

Another witness described it as follows: "Many Torah sages who had not yet been transported from the city then came to his house, along with ordinary people, Jews seeking a word of encouragement and solace."¹⁶⁵ He was told what was happening in various places, and news of the mass murders was passed on in meetings held at his house.¹⁶⁶ He was one of the first leaders in Warsaw to warn of the impending transports. Even when the ghetto inhabitants were starving, his table was a place for discussions of Torah and faith.¹⁶⁷ On the last Sukkot of his life in 1942, he was visited by many Jews, including refugees who had arrived in the ghetto.

I was invited to the Rebbe's *tish* and I partook of the meal. That Sukkot I became a different person. In those moments the stresses of the times were sheared from my mind. I moved into a different world, cleansed of physicality. The melodies to which he sang the verses of the Book of Ecclesiastes, emphasizing every word and translating it into Yiddish, still ring in my ears. During the holiday he voiced his Torah teachings and his hasidic statements, as if immersed solely in heavenly matters.¹⁶⁸

After the big *Aktion* he was moved to an apartment to hide. He passed away in the ghetto in November 1942. His funeral drew a large crowd, including the rebbes who still survived in the ghetto.¹⁶⁹

Attempts were also made to save the Rebbe of Radzyń, Rabbi Shmuel Shlomo Leiner. In April 1940, Rabbi Chaim Ozer Grodzinski in Vilna cabled the Vaad Hatzala and the heads of Mizrachi, saying, "Word received that Rabbi Shlomo Leiner is in grave danger. His urgent rescue requires a sizeable sum."

¹⁶⁴ Letter in the possession of Rabbi Menachem Reuven Bornstein, the Rebbe of Sochaczew, Jerusalem.

¹⁶⁵ Maroko, *Sh'agat Me'neh*, 129.

¹⁶⁶ See chap. 1, "To the Rabbi's House," pp. 31, 50.

¹⁶⁷ Aronson, *Alei Merorot*, 259.

¹⁶⁸ Maroko, *Sh'agat Me'neh*, 129-134.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 68-70; *Pinkas Sochatshev*, 636-638; Zilberberg, *Malchut Beit David*, 390.

הגאון רבי דוד בורנשטיין זי"ע הי"ד
האדמו"ר מסוכטשוב
מח"ס חסדי דוד

הגהות על שלחן ערוך הלכות פסח

הגאון רבי דוד בורנשטיין הי"ד נולד בר"ח אלול תרל"ו לאביו רבי שמואל זצ"ל בעמח"ס "שם משמואל" האדמו"ר השני לבית סוכטשוב שהיה חתנו של בנו של רבי שלמה הכהן מרדומסק בעל ה"תפארת שלמה". רבינו גדל וחונך על ברכי זקנו הגדול רבי אברהם זצ"ל בעל ה"אבני נזר" האדמו"ר הראשון לבית סוכטשוב. וכבר בגיל אחד עשר העיד עליו זקנו "כי יודע הוא את היד החזקה ישר והפוך". בשנת תרס"ז נבחר לאב"ד בעיר ווישגרוד ובתורע"ט נבחר לרבה של סוכטשוב. בכ"ד טבת תרפ"ו נפטר אביו, ואז הוכתר רבינו כאדמו"ר. בתקופת השואה סבל רבות ועונה קשות עד שנפטר בח' כסלו תש"ג. כתה"י נמצא אצל הרב אברהם הלוי שישא שליט"א וחן חן לו על שהמציא לנו את כתה"י ואף העתיקו, ולרב יחיאל דוב ולר שליט"א שערך וסידר את הדברים.

סימן תכט ביאורי הגר"א ס"ק ז.

אבל מותר להתענות... ובחגיגה יח, א מעשה וכו' מפני וכו' * הא לאו הכי מותר להתענות.

* פלא דמשם מוכח דאסור להתענות אם חל יו"ט בחול¹, עיין שם ובמשנה למלך סוף פרק ו' מהלכות כלי המקדש ובביאורו סי' תצד [ס"ק ו] בשם הירושלמי [עבודה זרה פרק א סוף ה"א]².

סימן תלב חק יעקב ס"ק ד.

דמדאורייתא אינו עובר בכל יראה עד הלילה אם כן יפה כתב* הרא"ש [פסחים פ"א סי' י, ושו"ת הרא"ש כלל כה סי' ג] דהבדיקה היא צורך הרגל. * עיין בקונטרס אחרון להרב [שו"ע הרב] ס"ק א³.

סימן תמב דגול מרבבה במג"א ס"ק א בסוף.

אבל במסקנה מסיק הטור [סימן תמו] בשם אחיו הר"ר יחיאל שאיך* לשורפו ביו"ט. * צ"ל שיכול לשורפו⁴.

1 עיין בדמשק אליעזר וברכת אליהו שהסבירו כוונת הגר"א, דדוקא באסרו חג דשבועות שהוא יום הטבוח אסור להתענות, אבל באסרו חג דסוכות שאינו יום הטבוח מותר להתענות.

2 דס"ל לירושלמי דאסור להתענות בכל אסרו חג, ולא רק בשבועות. ונחלקו המפרשים בדעת הגר"א שם, האם דעתו לא כהירושלמי, ורק באסרו חג דשבועות אסור להתענות, או שדעתו כהירושלמי ואסור להתענות בכל אסרו חג, ואז דברי הגר"א כאן סותרים את דבריו שם בסימן תצד. עיין ברכת אליהו כאן הערה 3, ובסימן תצד הערה 2.

3 החק יעקב הסביר את הרא"ש ע"פ מש"כ המ"א בסימן תמג ס"ק א שאינו עובר בכל יראה עד הלילה. והקונטרס אחרון כתב ששיטת הרא"ש שמשעה שביעית עובר בכל יראה מהתורה. וכתב שם בהגה "ודוק היטב בלשונו [של הרא"ש] בסימן ט ובסימן י ותשכח דהכי הוא".

4 וכ"כ בספר שמן המאור בשם הדגול מרבבה, עיין שם.

בעזרת ה' הבוחר בציון *

נשענים על אמונתנו ובטחוננו בצור ישראל גואלו ומושיעו בעת צרה, אנו נגשים להוציא לאור מחדש את ספרי הקודש מתורתם של אבותינו רבותינו הקדושים הלא המה, אא"ז מרן הגה"ק שר התורה והיראה כקש"ת מוה' **אברהם זצוקללה"ה מסוכטשוב**, בעהמחיס **אגלי טל** ושו"ת **אבני נזר**; בנו יחידו וממלא מקומו אבי אדמו"ר הגה"ק ציס"ע כקש"ת מוה' **שמואל זצוקללה"ה** בעהמחיס **שם משמואל**; אחי אדמו"ר הגה"ק ציס"ע כקש"ת מוה' **דוד זצוקללה"ה**, אשר נשמתו הטהורה עלתה למרומים בחודש כסלו תש"ג בווארשא הנצורה, בימי חורבן קהלות ישראל בפולין.

ספרי קודש אלה, הנודעים לשם ולתהלה בכל משכנות ישראל, הם כיום יקרי המציאות. ממש אחד בעיר ושנים במשפחה, ולא כל הרוצה ליהנות מזיו אור תורתם וקדושתם יכול לרוות את צמאונו. ולכן העמסנו עלינו את המעמסה הרבה להדפיס מחדש את הספרים האלה ולהפיצם בישראל, כדי להזריח שוב את האורה והקדושה הגנוזות בהם על פני קיבוצי ישראל שארית הפליטה, וביחוד בארץ קדשנו וחדרתנו, אשר עליה ירח כבוד ה' וישעו בב"א.

והנה זה יצא ראשונה: אמרי קודש **שם משמואל** על הגדה של פסח מאת **כ"ק אבי אדמו"ר זצוק"ל**, בצירוף לקוטי אמרים **חסדי דוד** מאת כ"ק אחי אדמו"ר זצוק"ל אשר מצאנו בין תלמידיו שנשארו לפליטה באה"ק, ליקוטים הללו בעניני פסח, וגם אלה הנמצאים עוד אתנו, הם רק מעט מזעיר אשר היו עם כ"ק בכתובים ונשמדו בעוה"ר בתגרת יד האויב ונעלמו, אבל עוד לא פסה התקוה שיתגלו במשך הזמן.

בדעתנו להדפיס אי"ה בזמן הקרוב את שאר ספרי רבותינו הקדושים זצוקללה"ה ולשם כך נוסדה חברת "**נזר**" אשר נגשת בימים הקרובים למפעלה הגדול. אנו תקוה, כי כל אוהבי תורתנו הקדושה ושוחריה יבואו לעזרתנו, שנוכל בעז"ה להמשיך במפעלנו כדי להפיץ את תורת רבותינו הקדושים וליתן בידי הוגי תוה"ק תיח חסידים ואנשי מעשה תורת אמת מפי קדושי עליון זי"ע.

ומי שאמר לעולמו די הוא יאמר לצרותינו די ויטה חסדו וישועתו על עם קדשו ונזכה במהרה בימינו לביאת גואל צדקנו ולנחמת ציון ולבנין ירושלים, אמן.

חנוך בהגה"ק המחבר זצוקללה"ה

* הקדמה למהדורה השלישית

יזכר לשוב ידידנו הרב החסיד מוה"ר שלמה
ב"ר צבי קאליש נ"י שמרח ועמל בהדפסת הספר.

החודש הזה לכם ראש חדשים וגו'. הנה פרשה זו נאמרה אחרי עשר המכות, כי גם פרשת מכת בכורות כבר נאמרה לישראל. והנה כתבו בספרים הקדושים כי בעשר המכות נתגלו לישראל עשרה מאמרות של מעשה בראשית. ולכן נאמרה כאן פרשת קידוש החודש וחידוש הלבנה שיש בה גם כן מעין חידוש עולם. **דהנה** אמרו ז"ל במדרש וימלא אותו רוח אלקים בחכמה בתבונה ובדעת בג' דברים הללו נברא העולם ה' בחכמה יסד ארץ. כונן שמים בתבונה. בדעתו תהומות נבקעו. ובג' דברים הללו נעשה המשכן. והענין כי במשכן נתגלה לישראל כח מעשה בראשית, ועיקר בחינת הגלוי של מעשה בראשית ה' במתן תורה. כי ע"י התורה יכולה אדם להכיר קצת כח מעשה בראשית. **וזה** ביאור דברי חז"ל במדרש להגיד כח בראשית לבשר ודם אי אפשר אלא כח מעשיו הגיד לעמו. ואם אי אפשר איך הגיד, אך לפי עצם בחינת האדם אי אפשר ורק ע"י התורה שהיא סדר הבריאה, כמו שאמרו ז"ל הביט בתורה וברא את העולם, יוכל האדם לראות קצת במעשי בראשית. וזה לשון הגיד שתרגומו של הגיד הוא ויחיו, והיינו לשון ראי' והבטה. ואפי' משה רבינו ע"ה לא הי' יכול להכיר במעשי בראשית אם לא באמצעות התורה, כי עצם מציאות האדם בעולם הזה אינו מרשה לו להתבונן במעשי בראשית. ואפי' משה רבינו ע"ה עם היותו מבחר המין האנושי אי אפשר הי' לו להבין מעשי בראשית אם לא ע"י התורה. וזה ביאור מה שאמרו ז"ל שנתקשה משה בחידוש הלבנה עד שהראהו הקב"ה באצבע כזה ראה וקדש (ובלשון הפייט עמתו להראהו ולא הכיר מראהו עד באצבע הראהו אז בן וראהו). כי ענין חידוש הלבנה הוא מעין חידוש הבריאה כניל ולכן נתקשה משה עד שהראהו הקב"ה בכח התורה. כענין כח מעשיו הגיד לעמו וכנ"ל. וכן כל ישראל

במתו

בשם שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום רשב"ג אומר שתי שבתות, מאי טעמא דתיק שהרי משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על הפסח שני וכו' ורשב"ג אמר לך איידי דאיירי במילי דפסחא וכו' מאי טעמא דרשב"ג שהרי משה עומד ברי"ח ומזהיר על הפסח וכו'. ויש להבין למה לא הקשה מזה לת"ק. כמו שהקשה מטעמא דתיק לרשב"ג:

ונראה דהנה (שבת קי"א.) כל ישראל בני מלכים הם. ויש לפרש דאין הכוונה שהם בנים של מלכים אלא שהם עצמם מלכים כמו בני אדם. וכלישנא דש"ס בר אמורא וכן בתרגום דכתיב והי' אם בן הכות הרשע אם בר חייב לאלקאה חייבא, והוא עפ"י דברי הא"ע פ' גשא שכתב וז"ל ודע כי כל בני אדם עבדי תאוות העולם והמלך באמת שיש לו גזר ועטרת מלכות בראשו כל מי שהוא חפשי מן התאוות, עכ"ל. והיינו כי כל ישראל יש להם כח להתגבר על טבעם המושך לתאוות העולם. והוא כענין אמרם ז"ל צדיקים לבם ברשותם. והנה מלכים משמע טובא והם שלשה בכל אדם ונרמזים בתיבת מל"ך מוח לב כבד, מוח משכן הנשמה, לב משכן הרוח, כבד משכן הנפש, ומלוכת הנשמה שהיא השכל להתגבר על השכל האנושי המוליך שולל כי שכיחה אצלו הטעה לומר על טוב רע ועל רע טוב, וימליך את שכל התורה על השכל האנושי, וכן מלוכת הרוח כי בטבע הרוח האנושי להתגאות ולהשתרר על זולתו, והתגברות הרוח הנכון להיות איתן וחזק בעבודת ה' לא ישוב מפני כל וכל המלעיגים עליו יהי' כאפס ואין. אדרבה ירהיב עוז בנפשו לדבר על לב בני אדם להמשיכם לעבודת ה' ולא יבוש, והוא כענין שכתב הרמב"ם באגרותיו על בעל אבן עזרא שהי' גדול כמו אברהם אבינו ברוח, והכוונה כנ"ל כידוע ומפורסם מענינו. ומלוכת נפש טובה היא להיות משתוקקת תמיד באהבת ה' והיא מולכת על טבעה להשתוקק לדברים חומריים, כי נפש פירושו רצון כמ"ש (ברא' כ"ג) אם יש את נפשך, וכענין שאמר הכתוב (ישעי' כ"ו) נפשי איזיתך בלילה:

והנה

5

במתן תורה עיי עשרת הדברות זכו להתבונן בעשרה מאורות של מעשי בראשית, אך עיי הערבובי של העגל נסתמו עיניהם מראות. ועיי המשכן שהוא תיקון חטא העגל כמ"ש ז"ל יבוא זהב המשכן ויכפר על זהב העגל, שבו למעלתם להתבונן במעשי בראשית. וזהו מה שאמרו ז"ל במדרש כל מה שיש במעשי בראשית יש במשכן כי נראים הקרסים במשכן ככוכבים ברקיע. לכן זכו אז לחכמה בינה ודעת שנבראו בהם שמים וארץ. וזה ענין הכתוב ויקהל משה את כל קהל עדת ישראל, כי ישראל בכללם יש בהם בחינות חכמה בינה ודעת ומשה עורר בקרבם בחינות אלו. וזה מרמז בגי' שמות קהל עדה ישראל, וישראל היא בחינת החכמה, ישראל לי ראשו חכמה היא בחינת ראש, ראשית חכמה. קהל הוא בחי' בינה כי שורש כנסת ישראל הוא בחי' בינה וזה ענין הקהל. ועדה הוא בחי' דעת (עדת אותיות דעת). ונסמכה אחרי זה פרשת השבת כי גם בשבת יש גי' מדרגות אלו. כי השבת היא בחי' קידוש כמו שנאמר ושמרתם את השבת כי קודש היא וגו'. וקודש הוא בחי' חכמה, ושבת זכר ליציאת מצרים היא בחי' בינה כמו שכתב בזה"ק שיציאת מצרים היתה בבחי' בינה, וכתוב לדעת כי אני ה' מקדישכם הרי כי יש בשבת בחי' דעת. ולכן נכתבה פרשת שבת בענין ויקהל שרומז לגי' מדרגות אלו של ישראל בחכמה בינה ודעת. והנה המאורות נבראו בבחי' חכמה בינה ודעת לעצמם, וכמ"ש טובים מאורות שברא אלקינו יצרו בדעת בבינה ובהשכל והם חב"ד, ובכל קידוש החודש יש התגלות בחי' חב"ד אלו וגילוי כח הבריאה. ולכן ישראל זוכין אז להכיר כח מעשי בראשית. והנה אומות העולם שכופרים בחידוש מעשי בראשית הם מתנגדים לקידוש החודש כמו שאמרו ז"ל שגזרו על קידוש החודש ואמרו בסנהדרין (י"ב). ולא הניחו

האדומי

והנה עולם שנה נפש הם כבחינה אחת. דכמו שיש שלשה אלה כנפש כן הם בשנה ובעולם. בשנה הם שבת ויו"ט ור"ח, שידוע שבשבת נשמה יתירה, וביו"ט רוח יתירה, ובר"ח נפש יתירה, כי שבת הוא יומא דנשמתא שהוא השכל שמשכנו במוח ע"כ יעשה כולו תורה. יו"ט יש בו מצות שמחה להגביה לבו בדרכי ה' והוא מפאת הרוח שמשכנו בלב כדכתיב לב שמחה וכתוב לבי שמחה בכל עמלי, ר"ח הוא יו"ט של דהמע"ה שמדתו היא השתוקקות להשיי כדכתיב צמאה לך נפשי ונפשי אייתיך וגו' וכמו בטבע שלכל דבר שאדם משתוקק ונסתר ממנו, כאשר את"כ מתחיל להתגלות תגדל התשוקה אליו ביותר, והוא נרמז בהתחדשות אור הלבנה אחרי כ"ד שעי דמכסי סיהרא, וכן הוא ענין זה בלבב בני אדם המתרפקים באהבת ה' כשבאה להם מעט הארה אחר זמן ההסתר יגדל ביותר הצמאון והחשק:

וכן הוא בעולם, בית המקדש, וירושלים, וארץ ישראל, בהמ"ק בבחי' הראש של כל העולם, וכן הכתוב אומר מציון מכלל יופי וגו' וכתוב וראש עפרות חבל, ומשם היו שואבין רוח הקודש, ומשם הוראה יצאה לעולם, ירושלים נקראת ליבא דכל עלמא, וארץ ישראל צבי היא לכל הארצות והיא בחי' נפש, וקידוש החודש תלוי בארץ ישראל, ולדעת הרמב"ם אם ח"ו יעדרו ישראל מארץ ישראל בטלו ח"ו כל ענין קידוש החדשים אשר הבטיח הש"י שלא יהי' כן לעולם:

ובאמת במוח עצמו נכללים גי' כל גי' בחינות אלה והם גי' חללין דגלגלתא חכמה בינה דעת, וכן בשנה, בשבת נמי יש זמנים מתחלפים בבחינתם שבת דליליא בחי' שמור, ושבת דיממא בחי' זכור, ומנחתא דשבתא, וגו' סעודות שבת יש בכל אחת ואחת בחינה אחרת, חקל תפוחין קדישין, עתיקא קדישא, ועיר אנפין, משאיכ ביו"ט שאין בו בחינות שונות בזמנים מתחלפים, וכן בעולם כבהמ"ק עצמו יש גי' בחי' אלה, קדשי קדשים, והיכל, ועזרה, וכבר כתבנו במק"א שכל אלה מקבלים לנר"נ שבגפוש:

והנה

(16)

האדומי הלז, ומוה יש להם מפלה והריסה בפרשת החודש וכמ"ש כי לא יבינו אל פעולות ה' ואל מעשה ידיו יהרסם ולא יבנם. שעל ידי שאינם מודים במעשי בראשית ואינם מתבוננים בפעולת ה' יהרסם ולא יבנם. ואחר פרשת החודש הזה לכם שזוכין בה ישראל לכח חידוש הבריאה בבחינת חביד נכתבה פרשת הפסח, כי אחר בחי' הבריאה נשפיען מזונות האדם וכמ"ש התוס' יו"ט ברכות (פרק ז' מ"ג) שלכן אומרים בברכת המזון נברך אלקיננו במדת הדין כי לכל נברא יש מזונות בדין, כי מאן דיהיב חיי יהיב מזוני, וישראל שזכו עתה לבריאה מעולה בבחי' חב"ד זוכין ג"כ למזונות בבחי' זו. וזה ענין פסח מצה ומרור נגד חכמה בינה ודעת. וכבר כתב כ"ק זקני האדמו"ר הגדול וצוקללהיה (כספרו אבני נזר חיו"ד סי' תניד) שענין פסח הוא שישראל נעשים עבדי ה' ועבד מזונותיו משל רבו ואתכא דרחמנא סמכינן, עכ"ד. ולכן אחר בחי' הבריאה בחב"ד זוכין למצות הפסח. וזה שכתוב ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, שרומז לג' בחינות חב"ד כנ"ל, שזוכין להן מפרשת החודש הזה לכם ואחיכ כתיב על מצות ומרורים יאכלוהו. וע"י פרשת החודש שמעוררת בישראל התחדשות הבריאה יש ביטול ד' מלכיות המתנגדות לקידוש החודש וחידוש הבריאה כנ"ל. וזה פירוש דברי הפייטן ממיריו לעקר, שהאומות שהם ממירין ומתנגדים לקה"ח יעקרו ויאבדו מן העולם. ואמרו בספיק שד' פרשיות הן נגד ארבע מלכיות ופרשת החודש נגד מלכות אדם. ולכן בפרשת החודש ביותר יש ביטול המלכיות וכמו שכתוב ארבע מלכיות נדוש נא, ולעומת זה לישראל מתגלה כח הגאולה וכמ"ש ארבעה חרשים כבמחזה וכו' כי ארבעה חרשים הם שרשי הגאולה. וכמו שבפרשת

החודש

והנה במצרים ה' ישראל כעובר במעי בהמה, ובמדרש לקחת לו גוי מקרב גוי כרועה שהושיט ידו למעי בהמה ושומט את העובר ממעי, וכמו עובר שאין בו שום בחינה עצמאית שבנפש ואצ"ל רוח ונשמה כי עובר ירך אמו, כן ה' ישראל במצרים שה' נפש רוח ונשמה שלהם כמעט בטלים לגמרי למצרים, והנה מצינו ג"כ הגלות משולשת והיינו דהנה כתיב עבדים היינו לפרעה במצרים שה' המלך קשה והמדינה קשה, כן איתא בספרים, ופרשנו במק"א שהגלות היתה בשכל ובנפש, מה שאמר לפרעה מתייחס לשכל, כמו שהשכל הוא ראש לכל האדם כן פרעה ראש לכל מצרים, ומה שאמר למצרים מתייחס לנפש, והיינו כי קליפת פרעה החשיכה שכלם של ישראל, וקליפת מצרים אשר בשר חמורים בשרם, הכניסה ללבם תאוות רעות. וזה שאמר נסתם עיניהם ולבם של ישראל מצרת השיעבוד, עיניהם זה השכל ולבם זה הנפש, ועתה נראה לי להוסיף בה דברים, שה' שם עוד כח שלישי בקליפה והוא הנקרא מלך מצרים סתם, והיינו דבזוה"ק ח"א (רי.) דיש גם פרעה בקדושה, וז"ל ת"ח בית פרעה דא הוא סימניך לעילא ביתא דאתפרעו ואתגליין מני' כל נהורין וכל בוצינין כל מה דהוה סתים מתמן אתגלי ובגיכ קביה אפיק כל נהורין וכל בוצינין בגין לאנהרא ללהוא קול דאקרי קל בלא ואו, ומובן אשר לעומתו בקליפה הוא מחשיך כל נהורין וכל בוצינין דקדושה, והוא לעומת כח השכל והנשמה, אך מלך מצרים סתם יש לומר דהוא קליפה המושכת לגאות והשתררות ומלוכה והיא מיסוד הרוח שבטבע שהיא לעומת כח הרוח שבקדושה כנ"ל, והוא ממוצע בין כח פרעה שהוא לעומת הנשמה והשכל. ובין מצרים שהוא החומר המושך לתאוה שהוא לעומת נפש והשתוקקות דקדושה, וע"כ בגלות מצרים שה' משולש לעומת נפש רוח ונשמה דקדושה ה' כמעט ישראל בטלים לגמרי, ויציאת מצרים היתה הוי' חדשה כמו עובר היוצא לאויר העולם שנחשב להוי' חדשה, וכמו הוית העולם לכלל העולם בגשמיות, כן היא יציאת מצרים לישראל ברוחניות ובכחות

נפשם

(17)

נפשם, וכמו שבריאת העולם היתה ע"י עשרה מאמרות, כן יציאת מצרים הי' עשר המכות ביטול עשרה מאמרות למצרים ולעומתם נפתחו לישראל עשרה המאמרות, כאשר הגיד כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה בשם כ"ק זקני זצלה"ה מקאצק, וע"כ הי' כעין בריאת העולם, וע"כ מראש נועד זמן היציאה בניסן זמן בריאת העולם לר' יהושע, ואף דר' אליעזר סבירא לי' דבתשרי נברא העולם כתבו התוס' דאלו ואלו דאיח שבתשרי עלה במחשבה ולא נברא עד ניסן, וכיכ יצ"מ בפועל היתה בניסן, ובאשר היתה ההוי' החדשה ג"כ משולשת בנפש רוח ונשמה על כן היו להם שלשה גואלים כמ"ש ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים, משה לעומת כח הנשמה, ונשמה אותיות משה אלא שיש בה אות נון לרמוז על מקור מחצבתה נון שערי בינה כדכתיב ונשמת שדי תבינס, ומשה הי' הנשמה של כל ישראל, ואהרן הי' בחי' רוח שמשכנו בלב והוא המחבר את עולם העליון והתחתון וכתיב בו וראך ושמח בלבבו, וזכה לחושן הניתן על הלב ונשא אהרן על לבו את שמות בני"י והוא הלב של ישראל, ומרים היא בחי' נפש והשתוקקות ובאר בזכות מרים, שבאר היא הנובעת מים ממטה למעלה, וכל זה פשוט למבינים:

ולעומת שלשה אלה הם פסח מצה ומרור, פסח הוא קרבן תבא נפש ותכפר על הנפש ובמצוה זו קנו ישראל מעלת נפש והשתוקקות דקדושה. מצה היא התחזקות כח השכל שהיא הנשמה ואין התינוק יודע לקרות אבא עד שיטעם טעם דגן, מרור זכר לוימררו את חייהם שהוא בלב וסימנך לב יודע מרת נפשו, ובמצות מרור נתחזק כח הרוח שמשכנו בלב, וזה מבואר בכתיבי האריז"ל, וכבר דברנו מזה:

ולפי האמור יובן ענין הפרשה של החודש הנה לכם, דתחלה מדבר מענין קידוש החודש שר"ח הוא בנפש וזה השער לה' צדיקים יבואו בו שהוא פתח לכל שלימות נפש רוח ונשמה שלשה מלכים שבאדם כני"ל ר"ת מ'ל'ך ובהיפוך אותיות הוא ל'כ"ם שהוא פסח מצה ומרור:

החודש נדחין המלכויות, כן לעומת זה ישראל זוכין לכח החידוש בבריאה בבחי' חביד ומתבוננן במעשה בראשית באין לגאולה. כי חודש ניסן הוא חודש מיוחס לגאולה, כמ"ש במדרש קבע בו ר"ח של גאולה שבו נגאלו ישראל במצרים ובו עתידין ליגאל כמו שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ובו רמז להם לישראל שהוא ראש לעם ותשועה שנאמר ראשון הוא לכם לחדשי השנה ויש בניסן כח הגאולה לעולם, אך כדי שתצא הגאולה מכח אל הפועל צריך האדם להתחיל עבודתו מחדש בכח התחדשות וחיות ובוה גורם שתצא הגאולה לפועל כי ענין פרשת החודש באדם הוא כמו שאמרו חדש והבא קרבן מתרומה חודשה, והיינו שיתרומם מכל מעשיו שעברו אשר לא לה' המה, וזה ענין תרומה, ויחדש מעשיו להתקרב לה' ובוה מעורר כח חידוש הבריאה בעולם כמ"ש ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשי בראשית ומתגלית בחינת הבריאה, ובשבת שהיא בחינת חידוש הבריאה כמ"ש באור החיים שכל הבריאה היתה רק לששה ימים ובכל שבת מתחדשת על להבא, אז ביותר יש מקום לקבל ולחדש מעשיו, וזה ענין מה שקורין פרשת החודש בשבת, ולכן יש בשבת כח המבטל ארבע המלכויות וכמ"ש ז"ל אלמלי שמרו ישראל שבת אחת לא שלטה בהם אומה ולשון, ואז יש בחינת הגאולה כמ"ש ז"ל אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלין, ומתגלה בשבת ענין ד' חרשים, כי ג' סעודות שבת נגד ג' האבות וסעודת מלוה מלכה נגד דוד המלך והם בבחינת ד' חרשים, וע"י השבת המסייעת יוכל האדם לבוא לחדש מעשיו ולהביא קרבן להתקרב לה' מתרומה חדשה בהתרוממות מעשיו ובוה יגרום לגילוי הגאולה מכח אל הפועל, יתן השי"ת ונחזה בעינינו ממש גאולה שלימה בקרוב אכי"ר.